

Wettstein Domonkos¹

TOPOGRÁFIA, INFRASTRUKTÚRA ÉS BEÉPÍTÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI A BALATON-PART INTENZÍV FEJLESZTÉSI IDŐSZAKÁNAK REKREÁCIÓS CÉLÚ ÉPÍTKEZÉSEINÉL (1957-80)

BEVEZETÉS

A Balaton-környék kultúrtáj, természet és épített környezet érzékeny szimbiózisa. Ebben a kapcsolatban az építész és építtető felelőssége nagy; nem szabad felélnünk a rekreációt lehetővé tevő táji értékeinket, környezetünk hatékony védelme érdekében szükség van elődeink alkotó és értékmentő tevékenységét megismerni. Indíttatásom a tóhoz fűződő személyes élményeimből és emlékeimből fakad, jelen írásomban a kor szakmai folyóiratainak, publikációinak tükrében vizsgálom a Balaton-parti, regionális léptékű építészeti és tájalakítási koncepciókat és kísérleteket.

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

A Balaton (Lacus Pelso), mint édesvízű mélytó már a római korban kedvelt üdülőhely volt, erről tanúskodnak a tóparton feltárt római nyaralóvillák maradványai. A régió máig tartó népszerűségét a XIX. század elején alapozták meg, amikor is Füred városa a reformkori értelmiség divatos találkozóhelyévé vált, ezt jelzi, hogy 1830-ban itt épült meg az első magyar nyelven játszó kőszínház. A század második felében elkészült a Déli Vasút Buda és Trieszt közötti szakasza, elindítva a balatoni települések és a tó turizmusának gyors fejlődését. A tóparton nyaraló polgárság, értelmiség hamar önszerveződő közösségek, fürdőegyesületek alapításába kezdett, 1882-ben megalakult a Balaton-Egylet, egy civil összefogás a tó fejlesztéséért, majd az 1904-ben létre hozott Balaton Szövetség már a modern településfejlesztés előképének tekinthető.

1920 után érezhetően megnő a Balaton-parti építkezések száma és az irántuk tanúsított szakmai érdeklődés. Az új országhatárok és a valutáris gondok miatt a figyelem egyre inkább a fokozatosan kiépülő tóparti településekre irányul, a nyaraló és üdülő építkezések száma folyamatosan emelkedik. Az 1929-es gazdasági világválság bizonyos mértékig visszavetette a belföldi turizmus fejlődését, de a 30-as évek közepétől a forgalom ismét fellendül tóparton. Ebben az időben jött létre az első országos turisztikai egyesület, az Idegenforgalmi Érdekeltségek Szövetsége (1925) és megalakul az első regionális szervezet a Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság (1927), ez utóbbi szervezet feladata az egységes és integrált turizmusfejlesztés volt.

A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ELKÉPZELÉSEK

A második világháború után hosszú ideig nem került napirendre a Balaton-fejlesztés ügye, bár az Országos Tervhivatalban voltak kezdeményezések, a munka többször elakadt. Először Kisléghi-Nagy István A Balaton-táj fejlesztése építészeti szempontból; tárgyalási alapul szolgáló javaslat a MÉSZ részére című kiáltványa jelezte, hogy a téma ismét előtérbe került. Az egykoron luxusnak számító Balaton-parti nyaralás ekkorra már tömegigény lett, előre vetítve a kor társadalompolitikájának következményeit. Kisléghi Nagy István felismerte, hogy a korábbi Balaton vármegye gondolatlanul szemben a probléma nem oldható meg a közigazgatás átszervezésével, mert az túlnőne a megyei szervezet kapacitásán. A sajátos helyzetben lévő régió egy új, törvényileg külön szabályozott testület felállítását igényelte, melyben a feladatot megoldani képes szakemberek dolgozhattak. Az építész szerint az új

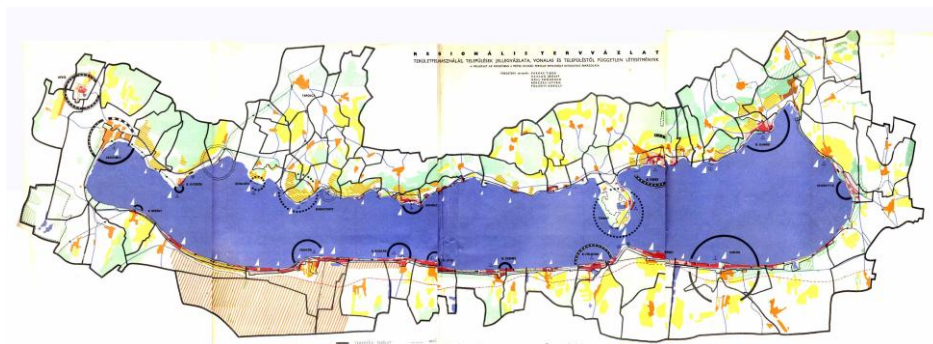
¹ **Wettstein Domonkos:** BME Építésztechnológiai Kar Urbanisztika Tanszék
E-mail: wettstein.domonkos@gmail.com

irányítószerv feladata kettős: „védeni, ápolni, fejleszteni az adottságokat” illetve megteremteni azokat a kereteket, amik az üdülést kultúrfokon lehetővé teszik.

A nagy fejlesztések megindulása előtti utolsó pillanatban szervezték újjá a Balatoni Intéző Bizottságot (BIB). Az Építésügyi Minisztérium Város- és Községrendezési Főosztálya 1957. elején a VÁROSTERV-nél megrendelte a Balaton regionális tervvázlatát és az ahhoz szükséges vizsgálatokat. A kormányzat felismerve a Balaton népgazdasági és kulturális jelentőségét tekintélyes tervehitelt biztosított a meginduláshoz. Az ÉM a Kormány Titkárságának Tanácsszervek Osztályával és az igazságügyminiszterrel egyetértésben 1957. április 15-én létrehozta a hatósági jellegű jogkörrel is bíró főépítési munkakört. Feladata az építésügyi hatóságok (járási és megyei tanácsok) felé minden engedélyezési kérdésben véleményt adni. A főépítész fegyelmi hatósága az építésügyi miniszter volt, akkoriban mind a regionális tervezés, mind a főépítészség előképek nélküli feladat volt.

AZ ELSŐ BALATONI REGIONÁLIS TERVVÁZLAT

A program alapeszméje 3-5 éves távlatban az üdülés fejlesztését határozta meg és az ország gazdasági helyzetéhez képest reális elgondolásokat tartalmazott: első lépés egy általános mosdatás, majd az ezt követő 3 év alatt szerették volna elérni a hétféligi üdülő forgalom kielégítését, a nagy és korszerű strandok építését, az étkezési lehetőségek biztosítását és a különböző fokozatú campingek és motelek építését.

1. ábra: Az első Balatoni Regionális Tervvázlat, VÁROSTERV, 1957

Területfelhasználás meghatározása során megpróbálták a települések természetes jellegét figyelembe venni. Elsősorban idegenforgalmat lebonyolító szórakozó és gyógyhelynek számított Balatonföldvár, Füred, Hévíz, Keszthely. Kiránduló célként Tihanyt, Badacsonyt és Szigligetet jelölték meg. Az üdülőtelepek többsége tömeglecsapoló hely volt, ezek mellett a tervben két új települést is kijelöltek; Badacsonytomajt, ami a kőbányászat felhagyásával válhatott üdülőterületté, valamint a Győröktől keletre fekvő beépítetlen területet, aminek Ausztria felé biztosított gyors összeköttetése a külföldi turisták számára válhatott vonzóvá. A koncepció része volt még a településtől független légi, vízi, szárazföldi vonalas létesítmények, vitorláskikötők tervezett hálózata. (Farkas 1963)

Az első három évben a bázis létesítmények, a területrendezési munkák és a későbbi fejlesztéseknek megalapozása készült el, a látványos beruházások a 60-as évek elejétől valósulhattak meg. A beépített és beépítésre szánt területek körülhatárolásával számíthatóvá vált a kedvező és maximális tóparti népesség. A tervezők által sokat hangoztatott tézist, miszerint a Balaton befogadóképessége véges, sokan nem hitték el illetve későbbre várták a telítettség elérését. Épp ezért a tervezők a túlnépesedés kockázatának csökkentése érdekében garanciákat építettek tervbe: bevezették a védőövezet fogalmát (ez a tóparti, különösen az északi parti települések teljes külterületét lefedte). A külterületi földingatlan nem lehetett 2000 m² alatt, többek közt ezzel akadályozták meg a történelmi szőlőterületek elaprózódását. További tóparti építési és fásítási tilalmi övezeteket alakítottak ki, így biztosítva, hogy az

északi parton utazó 10-15 km-enként a tóra lásson a vasútról. A tervezők szándéka az volt, hogy a parti települések ússzanak egy nagy és összefüggő zöldterületben, és az északi parton ne kússzanak fel a domboldalra (Almádiban és Füreden ez már nem volt tartható).

A BIB 20 éves terve a térség túlnépesedését hivatott megakadályozni a fő keretszámok előirányzatával. A beépíthető területek volumenének meghatározásával számíthatóvá vált a 80-100 hektáronkénti laksűrűség. 1960-ban 93.000 fő állandó lakos élt a Balaton-környékén, a terv 45.000 fő további növekedéssel számolt. A nagyüdülők és szállók befogadóképességét 40.000 főről 107.000-re, a campingekét 7000 főről 36-40.000-re, a magánnyaralókat 60.000 főről 150.000-re kívánták bővíteni. Számításaik szerint az öslakosságon felül 300.000 ember helyezhető el nyaranta a tóparton. 1973-ig másfél évtized alatt a regionális terv előirányzatának megfelelően 120.000 új férőhely épült a tóparton üdülni vágyók részére. A Regionális Terv a beszámoló tanúsága szerint jónak bizonyult, lényegi módosításra nem mutatkozott igény. (Tóth 1974)

A tervet 1965-ben bemutatták az UIA liegei kongresszusán, ahol kivívta a nyugati kollegák elismerését és elnyerte az Abercrombie-díjat. A tervezők által felépített rendszer 10 évig működött precíz menetrenddel. Az engedélyeztetések során évente 3000 ügydarabot véleményeztek, a folyamatosan növekvő beruházási szándékokat (pl. vállalati üdülők elhelyezése) igyekeztek a Regionális Terv alapelvei szerint koordinálni. A 60-as években a vízminőség még jó volt, csak a hínár túlzott elszaporodása és a tó fokozódó feltöltődése okozott problémát. A fő gond a partok megvédése és a vízszintingadozás minél kisebb határok közé szorítása volt. Visszaemlékezéseiben Farkas Tibor kiemelte, hogy a résztvevők „kreatív alkata és lelkesedése” mellett a sikerben kulcsfontosságú volt, hogy először és utoljára a területi terveket maguk a tervezők művezethették.

FEJLESZTÉSEK A BRT KERETÉBEN

A balatoni fejlesztés virágkorát a koncepció megalkotását követő 10 év jelentette. A regionális szint elveit átvették a települések általános rendezési tervei, elkészült 42 település egyszerűsített általános rendezési terve, az építésrendszet tekintélye megnőtt. A főépítész véleményének két szempontja a telepítés elve és az épület szerkezeti, építészeti minősége volt.

Az új épületek terveit az ország nagy tervezővállalatainak (IPARTERV, KÖZTI, ÁÉTV) vezető építészei tervezték. Még 1956-ban átadták az akkor még hivatalos szocreál építészet jegyeit mutató Meteorológiai obszervatórium és viharjelző állomást Siófokon (tervező: Molnár Péter), de a központi balatoni fejlesztések megindulása már a szocreál építészet kényszerének elvetésével esett egy időbe, így a fiatal építészek számára izgalmas kísérletezésre nyílt lehetőség. A kibontakozó modern építészet útkeresését mutatja az 1962-ben megnyitott, Callmeyer Ferenc által tervezett Tátika étterem Badacsonyan, valamint a Polónyi Károly tóparti motel épülete Tihanyban. A szálloda építészet terén többek közt Mányoky László füredi Hotel Marina épülete (1967-70), V. Pázmándi Margit balatonarácsi szállója (1968) és Polónyi Károly és Czigler Endre siófoki szállodasora (1962-66) érdemel említést. Polónyi előregyártott tartókat is kidolgozott a Balaton-parti szezonális építmények típusszerkezeteként, az így felépített öltözők, strandépületek és büfék a balatoni építészet jellegzetes építményeivé váltak. (Polónyi 2000)

Az első években csak a magánépítkezések terén mutatkozott mérsékelt eredmény; nem tudták az engedély nélküli építkezéseket felszámolni, hiányoztak a korszerű tervek. A minőség javítása érdekében a Regionális Terv kidolgozói ajánlásokat tettek az építhetőség létszámának minőségi emelésére, a szabálytalan építetők és kivitelezők sajtóban történő publikálására, valamint a szakmai szervezetek által új típusstervek kidolgozására. (Callmeyer és Rojkó 1972)

PROGRAMOK ÉS TERVEK 1968 UTÁN

A 60-as évek végén gyökeres változás állt be az ország életében. Az új gazdasági mechanizmus bevezetése mellett új tanácstörvényt és földtörvényt fogadtak el. A BIB tervehatósági szerepköre és az ÉM által kinevezett főépítészek feladata megszűnt. Ezzel egy időben a Minisztertanács kötelezte a minisztert a Balatoni Központi Fejlesztési Program (BKFP) elkészítésére. 1975-ig kiépültek a közművek, folytatódott a közlekedésfejlesztés, valamint ebben az időszakban épült fel zánkai úttörő város Kiss Imre tervei szerint.

Ekkorra azonban már mutatkoznak a torzulás jegyei is: megindult a külterületi földosztás, ami hozzájárult a történelmi szőlőterületek elaprózódásához, hiába volt jó és működő a központi program és érvényes az eredeti Regionális Terv, az átfogó koncepció képviselőjére, helyszíni művezetésre nem volt szerv. A Balaton-ügy megtorpanni látszott; egyre romlott, torzult a kép.

A 70-es években a túlnépesedés és építészet problémáját háttérbe szorította a víz fokozódó romlása. A VÁTI-ban Plósz Sándor vezetésével kidolgoztak egy átfogó, ökológiai szemléletű javaslatot a vízminőség javítására, és ezzel egy időben egy másik, új regionális rendezési tervet is elfogadtak. A Balatoni Üdülőkörzet Regionális Rendezési Terve 1977-80 között készült el, majd 1985-ben módosították. A vezető tervező, Kotsis Lajos célja a vízparti térségek fokozatos fellazítása és a túlnépesedés visszafogása volt. A vízminőség romlásával a balatoni üdülés alapját érte támadás. Az ökológikus szemléletet figyelmen kívül hagyva nem kutatták a Balaton vízminőségét, sokáig nem volt hidrobiológiai kutató intézet sem. A problémát az eutrofizálódás, a víz termőképességének növekedése okozta. A tudósok felismerték, hogy a megoldás a növényi tápanyagok víztől való távoltartása lett volna, hisz a környék patakjait, vizeit sok helyen betonlapokon, nádasok átvágásával vezették a Balatonba. A kutatás sokáig ellenállásba ütközött, nem tudták így igazolni a módszer helyességét. A később Badacsonytomajon létre hozott kutatóbázis nemzetközi jelentőségű eredményeket ért el, bizonyítva a tudósok korábbi feltételezéseit. A tápdús vizek medren kívüli visszatartásával, az öntisztulás elősegítésével sikerült javítani vízminőségén. 1982-ben Farkas Tibor és Plósz Sándor újabb javaslatot dolgozott ki, de a Balaton vízminőségével összefüggő hosszú távú fejlesztési programot nem publikálhatták.

ÖSSZEFOGLALÁS

A sokáig természeti vagy vernakuláris tájként kezelt Balaton-környék a rekreációs tevékenységek térhódításával egyre látványosabb átalakuláson megy keresztül, az urbanizációt elmosódó határok és összekeverdő területi identitások jellemezik, ami újabb és újabb kihívások elé állítja a tópart építészetét. Ember és természet érzékeny szimbiózisa e páratlan kultúrtáj, építő, fejlesztő tevékenységünkkel ügyelnünk kell a Balaton-környék értékeinek megóvására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- FARKAS T. 1963. Beszámoló a Balaton-fejlesztés hatéves munkájáról. Magyar Építőművészet 11(5): 1-57.
- FARKAS T. és CSORBA Z. 1963. A Balaton-környék építési rendje. Magyar Építőművészet 11(5): 58-59.
- FARKAS T. 1972. A Balaton üdülőtáji fejlesztésének másfél évtizedéről. Magyar Építőművészet 22(3): (1972) 36-39.
- TÓTH K. 1974. Balaton mongráfia. Budapest: Panoráma Kiadó.
- SZENDRŐI J. és ARNÓTH L. 1972. Magyar építészet 1945-70. Budapest: Corvina Kiadó.
- CALLMEYER F. és ROJKÓ E. 1972. Hétfélig házak-nyaralók. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- POLÓNYI K. 2000. *Építész-településtervező a perifériákon. Polónyi Károly retrospektív naplója.* Budapest: Műszaki Könyvkiadó.